

JE LI ETIČNO ETIČKI ISTRAŽIVATI S DJECOM? NEKA ETIČKA PITANJA U ISTRAŽIVANJU FOLKLORISTIČKIH I KULTURNOANTROPOLOŠKIH ASPEKATA DJETINJSTVA

JELENA MARKOVIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku
Šubićeva 42
10 000 Zagreb, Hrvatska
jelena@ief.hr

UDK: 179:342.7-053.2]:39

Kategorija: Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 30. 6. 2008.
Prihvaćeno: 20. 11. 2008.

U tekstu se propituje etičnost etičkih standarda istraživanja s djecom koji su upisani u međunarodne i domaće pravne akte, odnosno, etička pitanja koja su aktualna prije istraživačeva "ulaska" na teren, a istraživanje mogu učiniti anksioznim poljem.

Ključne riječi: etika istraživanja / djeca / predodžbe / moralna retorika djetinjstva / pričanja o djetinjstvu / refleksivna ne-zaštita

"Svako društvo koje djeci, ili bilo kojoj drugoj grupi, uskraćuje prava koja pripadaju ostalim grupama, treba ponuditi jasne održive razloge za to. Teret dokaza uvijek počiva na onima koji žele isključiti druge iz sudjelovanja; od djece se ne smije tražiti da dokazuju da im pripadaju ista prava kao i svima ostalima" Bob Franklin (1995 cit. prema Ljudska prava djeteta).

UVOD

Početak mog prvog dana terenskog istraživanja s djecom o folklorističkim i kulturnoantropološkim aspektima pričanja o djetinjstvu, odnosno dječjih osobnih pripovijedanja¹ u jednoj osnovnoj školi, započeo je ranojutarnjim susretom s učiteljicom

¹ Od 2005. godine kontinuirano prikupljam građu za doktorsku disertaciju o folklorističkim i kulturnoantropološkim aspektima pričanja o djetinjstvu. Činila sam to na nekoliko načina: naknadnim bilježenjem govornih situacija, otvorenim intervjuom s pripadnicima različitih dobnih skupina, uključivanjem drugih subjekata – i djece i odraslih – u istraživačku poziciju, autoetnografijom: prisjećanjem na narative o djetinjstvima drugih ljudi kojima sam bila svjedokom i prisjećanjem na vlastite narative o osobnom djetinjstvu te preslušavanjem arhivske građe Dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku, u kojoj su "slučajno", bez jasnog cilja da se snimi autobiografski iskaz, zabilježene osobne priče o djetinjstvu. Riječ je o mreži metodoloških postupaka od kojih svaki sa svojim osobitostima nastoji dopuniti nedostatke ostalih postupaka, a sve u skladu sa zanimanjem za pojavu koja je bitno, pa čak i ključno obilježena "prirodnim" kontekstom koji je često nemoguće snimiti ili vjerodostojno zabilježiti.

škole (mojom "glavnom čuvaricom ulaza") u kojoj sam provela dva tjedna. Bila sam očito uznemirena jer me pokušala utješiti: "Ništa se ne brini. Ravnatelj je stvarno super. Vidjet ćeš." Na to sam odgovorila: "Ma, ne bojim se ja ravnatelja, nego djece." Ta moja spontana izjava ponukala me da vrlo intenzivno promišljam o razlozima te anksioznosti, tim više što sam se pri odabiru teme vodila idejom o ugodi istraživanja s djecom. Prije odlaska na teren iščitavala sam literaturu o etici uglavnom društvenih istraživanja s djecom i često mi se ta literatura činila pretjerano banalnom, a pristupi istraživača pretjerano birokratski i hladni te mi se nepotrebnim činilo što se autori neprestano opravdavaju zbog svojih istraživačkih postupanja. No, ipak, s vremenom, kao da sam upala u taj žrvanj i počela nekritički birokratizirati svoje istraživanje prikupljanjem raznih potvrda i suglasnosti, ispisivala sam pisma ravnatelju, nastavnicima, roditeljima, djeci i dr. Na koncu, moja prva dva tjedna u radu s učenicima u školi bila su iznimno ugodna. Mojih pet diktafona s kojima sam došla na teren, nisu bila ni izbliza dovoljna da uključe sve zainteresirane koji su željeli iskoristiti neke od mogućnosti koje su im se nudile za sudjelovanje u istraživačkome procesu. Smatram da je moj rad s djecom do sada bio uspješan. No, koji su uzroci spomenuta puta od istraživačke anksioznosti do zadovoljstva istraživanja s djecom? Zašto sam tijekom iščitavanja promišljanja drugih autora o etičnosti njihovih istraživačkih postupaka s djecom postala zabrinuta? Zašto je u kontaktu s djecom sve bilo tako jednostavno? To su pitanja koja su me navela da se pozabavim ovom temom.

U ovom tekstu nastojat ću prikazati neke etičke dileme u istraživanju s djecom koje su se javljale u različitim fazama istraživačkoga postupka. Nije mi namjera cjelovito prikazati moguća etička pitanja i dileme prema pojedinim fazama vlastita istraživanja, što bi uključivalo sljedeće: problematiziranje pitanja pri planiranju istraživanja, istraživačkog susreta, odnosa prema prikupljenim podacima, reprezentacije dječjih "glasova", promišljanja istraživačkog doprinosa svakom pojedinom djetetu koje je u istraživanju sudjelovalo kao i djeci kao trajnoj kategoriji, doprinosa akademskoj zajednici i čujnosti "glasova" izvan nje.² Neka od pitanja koja se javljaju tijekom istraživanja mogla bi se nazvati protokolarnim pitanjima. Protokolarna pitanja su, primjerice iznalaženje potvrde etičkog povjerenstva nadležne institucije, obavještanje roditelja i djece o istraživačkom postupku,³ posebno o mogućnosti odustajanja od istraživanja bez ikakvih posljedica (uključujući i moguću tjeskobu djeteta zbog nemogućnosti "ispunjenja očekivanja"),⁴

² O pitanjima reprezentacije dječjih glasova izvan akademske zajednice vidi Allred 1998; James 2007; Lee 1999; Lee 2001: 96-101; Roberts 2000.

³ Roditelji i djeca moraju biti obaviješteni o: 1. svrsi istraživanja, 2. općim i posebnim koristima istraživanja, 3. rizicima, 4. vrsti i trajanju postupka, 5. povjerljivosti dobivenih podataka, 6. zaštiti privatnosti sudionika, 7. posljedicama koje istraživanje može izazvati, 8. dragovoljnosti sudjelovanja, 9. pravu na odustanak od sudjelovanja u istraživanju (Ajduković i Kolesarić 2003: 17).

⁴ Zanimljivo je da je osjećaj nelagode zbog odustajanja od istraživanja (bilo u cijelosti, odbijanjem sudjelovanja, bilo "tihim" odustajanjem, odnosno ne sudjelovanjem u razgovoru ili ne obavljanjem dobrovoljno preuzete "domaće zadaće"), koliko se god aktivno nisam služila autoritetom odrasle osobe (što je očitiije bilo u istraživanju u školi), bio prisutan, i to zbog prijašnjih životnih iskustava sudionika u istraživanju. Naime, nelagodu, ako je nelagode uopće i bilo, dakako prema vlastitoj procjeni, nisam stvarala sama, nego se ona

dobivanje pristanka roditelja za istraživanje s djecom mlađom od četrnaest godina, informirani pristanak djece, stvaranje uvjeta sigurnosti i ugone, ustrajnost na povjerljivosti (koju nikad nije moguće potpuno jamčiti zbog dužnosti istraživača da izvijesti nadležna tijela ako smatra da je dijete u opasnosti),⁵ anonimnosti i dr. Ovim se pitanjima u posljednjih petnaestak godina vrlo izdašno bave znanstvenici mnogih uglavnom društvenih (a manje humanističkih) znanstvenih disciplina (vidi npr. Alderson i Morrow 2006; David et al. 2001; Eder i Corsaro 1999; Edwards i Alldred 1999; Flewitt 2005; Hood et al. 1996; Mahon et al. 1996; Morrow i Richards 1996; Punch 2002a, 2002b, Thomas i O'Kane 1998; Williamson et al. 2005). No, ipak, neki od autora sumnjaju u etičnost svojih istraživanja (npr. Mahon et al. 1996; Pole et al. 1999; Alderson i Goodey 1996: 113). Dok oni koji ustraju na bliskijim kontaktima i neformalnijim istraživačkim kontekstima izražavaju sumnju da bi njihovi pristupi mogli biti kritizirani kao neznanstveni, a samim time i neetični (Alderson i Goodey 1996: 113), oni koji se vrlo striktno drže protokola i ustraju na poštivanju etičkih standarda izražavaju sumnju u valjanost svojih istraživanja (Pole et al. 1999).

Istraživanje s djecom svoje etičke pretpostavke ne ostvaruje metodama (usp. Davis 1998; James 1999; Morrow i Richards 1996), iako etička pitanja proizlaze iz metodoloških postupaka. Generiranje etičkih pitanja, dakle, ne proizlazi iz etičkih pitanja upisanih u metodi nego u osobnom i akademskom poimanju djece i djetinjstva, discipline i ciljeva vlastitog istraživanja koja čine neki postupak etičnim ili neetičnim. U tome smislu se nameće potreba za propitivanjem i problematiziranjem istraživačkih refleksija i njihovih posljedica.

Uporabom različitih metodoloških postupaka i istraživačkih pozicija u istraživanju pričanja o djetinjstvu bila sam različitom prezentnoću i intenzitetom suočena s etičkim pitanjima koja su, čini se, tamo bila prije mog "ulaska" na teren, a koja istraživanje mogu učiniti anksioznim poljem. Anksioznost prema, dakako, mojoj osobnoj procjeni, nije, dakle, bila prisutna u istraživačkom susretu s djecom, barem ne više no u ostalih, uobičajenih, etnografskih istraživanja osobnih iskustava, nego u suočavanju sa zahtjevima o zaštiti djece prilikom istraživanja. Paradoksalnim mi se činila, s jedne strane, iznimna ugodnost i opuštenost konkretnih razgovora s djecom u školi, i s djecom koja su mi bliska u privatnom životu, a s druge strane anksioznost pri etičkom planiranju i argumentiranju našeg kontakta.

Sukladno tomu, umjesto protokolarnim pitanjima, radije bih se pokušala pozabaviti s nekoliko temeljnih pitanja koja velikim dijelom mogu odgovoriti na

nametala potaknuta ostalim životnim iskustvima u kojima je odustajanje predstavljalo neugodan osjećaj i vrstu poraza, koji predviđa i određenu sankciju. U tome smislu nisam bila niti generatorom takvih emocija, niti sam ih mogla do kraja sprječiti.

⁵ O tom problemu vidi više u Williamson et al. (2005).

protokolarnu poteškoću u istraživanjima s djecom, a ona su: predodžbe o djeci⁶ koje umnogome utječu na istraživački proces preko međunarodnih i domaćih pravnih akata i istraživačevo poimanje svoga istraživačkog puta u (ne)skladu s tim aktima. Napominjem da pritom ne pokušavam ponuditi model istraživanja koji bi bio etičniji niti predložiti etički relativizam ili anarhizam u istraživanju s djecom, već potaknuti i opravdati nešto što uvjetno nazivam *refleksivnom ne-zaštitom*.⁷

DJECA (NI)SU DRUGI

Osim međunarodnim aktima,⁸ kojima je Hrvatska potpisnica,⁹ a koji reguliraju dječja prava općenito, etika istraživanja s djecom u Hrvatskoj regulirana je *Etičkim kodeksom istraživanja s djecom*¹⁰ (Ajduković i Kolesarić 2003), koji je i nastao na temeljima međunarodnih akata.¹¹ Kodeksom se nastoji urediti status djece sudionika "humanističkih, društvenih, edukacijskih, medicinskih i svih drugih istraživanja, a koja na neposredan ili posredan način mogu utjecati na njihov integritet kao cjelovitih osoba"

⁶ Rezultati empirijske studije istraživanja Ljetne psihologijske škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Kuterovac Jagodić et al. 2003) mogu ponuditi ograničeni uvid o poimanjima djeteta i dječjih prava u Hrvatskoj.

⁷ Ne-zaštita nije suprotnost od zaštite, nego dinamičan suodnos među sudionicima istraživačkog procesa koji ne uključuje aktivnu, dodatnu zaštitu, ali uključuje aktivnu i stalnu refleksivnost.

⁸ Globalni razvoj potpore djeci: *Ženevska konvencija o pravima djeteta* (1924); 1948. osnivanje *Fonda za djecu Ujedinjenih naroda* (United Nations Children's Fund UNICEF); 1959. *Deklaracija o pravima djeteta* (Ujedinjeni narodi), koja govori o pravima na dobrobit, uključujući razvoj, zaštitu i slobodno obrazovanje; 1979. *Međunarodna godina djeteta*; 1989. *Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta* (United Nations Convention on the Rights of the Child UNCRC) (više o pregledu razvoja globalne potpore djeci vidi Wyness 2006: 211-214).

⁹ Republika Hrvatska prihvatila je *Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima djeteta* 1992. godine.

¹⁰ Dalje u tekstu *Kodeks*.

¹¹ Na skupu "Etika istraživanja s djecom", koji je organiziralo Vijeće za djecu u rujnu 2002. godine, prema riječima urednika *Etičkog kodeksa istraživanja s djecom* (Ajduković i Kolesarić 2003), prioritarno je bilo sastavljanje takvog dokumenta.

"Temelj za donošenje ovog Kodeksa ponajprije je Konvencija UN-a o pravima djeteta (1989.), ali i drugi međunarodni akti kojima se štite prava čovjeka, a kojih je RH strankom (npr. Opća deklaracija o pravima čovjeka, Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Helsinška deklaracija Svjetske liječničke udruge) ili će to postati pristupom Europskoj uniji. Osim navedenih međunarodnih ugovora, i različite preporuke Vijeća Europe, iako neobvezatne, upućuju na potrebu dodatne i posebne zaštite djetetova prava u konkretnim slučajevima postupanja s djecom" (Ajduković i Kolesarić 2003: 8).

Osim međunarodnih pravnih akata zakonski propisi Republike Hrvatske koji reguliraju pravni subjektivitet djece, pa su u tome smislu relevantni za razradu problema etike, jesu: Obiteljski zakon, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja, zatim Zakon o osnovnom školstvu, Zakon o srednjem školstvu, Zakon o sudovima za mladež itd. (prema Ajduković i Kolesarić 2003: 8, 9).

(Ajduković i Kolesarić 2003: 9). U ideji ovoga *Kodeksa* nije poimanje i reguliranje etičkog postupanja s djecom kao fiksnog, jednom za svagda danog okvira koji nije podložan promjenama.¹² Međutim, on je već u svom nastajanju ograničen brojnim predodžbama koje nisu svojstvene samo njemu, već ograničenja proizlaze podjednako iz svakodnevnog, političkog i akademskog poimanja djece i djetinjstva i "njihova integriteta kao cjelovitih osoba".

Česta pitanja istraživača (s djecom) društvenog ili humanističkog usmjerenja mogla bi se svesti na jedno zajedničko: hoćemo li se razumjeti? (usp. Alderson i Goodey 1996). Time preuzimamo ideju o djeci kao Drugima i čini se da se pitamo mogu li odrasli doseći "očišta istraživanih" ('native's point of view') (Geertz 1983). To pitanje proizlazi podjednako iz etičkih konstrukcija i poimanja djece i naših istraživanja (usp. Alderson i Goodey 1996: 107-108). U povijesti društvenih i humanističkih istraživanja djece dijete je često bilo promatrano kao antidruštveno biće (prema Alanen 1994), kao nešto konceptualno strano (prema Jenks 1982), kao "dobri divljak" koji nije dosego punu razvojnu razinu (prema Jenks 1996) i sl. Sličnosti djeteta i "pripadnika primitivnih kultura" tražili su antropolozi i folkloristi i ta su dva pojma međusobno zamjenjivali (o tome više Hameršak 2004b). Djeca se k tome često smatraju nekompetentnima te stoga neki smatraju da "otkrivanje onoga što djeca 'doista' znaju može biti *gotovo* jednako zamršeno kao učenje onoga što naša maca doista zna; ne možemo se osloniti na njih ili prevoditi zvukove koje oni proizvode" (Fine i Sandstrom 1988: 47 cit. prema Morrow i Richards 1996: 98). Nekad se djeca smatraju iznimno kompetentnima za razumijevanje svoje generacije,¹³ a ponekad neki autori "otkrivaju" mogućnost artikuliranja dječjih "glasova" i djelovanja na područjima koja su "rezervirana" za odrasle, što pokazuju primjerice Matthewsove (1980, 2004) studije filozofiranja s djecom.¹⁴ Čini se da istodobno supostoje najmanje dvije tendencije i njihove, dakako, brojne varijante: jedna je sentimentaliziranje dječjeg "glasa" ili pridavanje "glasu" veće istinitosti upravo zato što ga proizvodi dijete, a druga je tendencija poimanja djece kao "kulturnih papaka" (eng. *cultural dupes*) (Hall 2006). Obje tendencije čine djecu nedovoljno vjerodostojnima jer "što oni znaju, oni su *samo* djeca" (Mitchell, Reid-Walsh 2002: 27).

Allison James (1999) je artikulirala četiri idealna tipa djeteta kakvo vidimo i kakvo istražujemo. Perspektiva prema kojoj je dijete netko tko se razvija (developing

¹² "Etički standardi koji slijede iziskuju trajno preispitivanje i unapređivanje. Od svih istraživača koji rade s djecom traži se cjeloživotno etično ponašanje, te poticanje kolega, suradnika, studenata, poslodavaca i svih s kojima dolaze u profesionalni doticaj na etično ponašanje i na stalne rasprave o etičkim problemima" (Ajduković i Kolesarić 2003: 14).

¹³ "Ako ne znaš što je dijete nacrtalo, pitaj drugo dijete!" (Morrow i Richards 1996: 102).

¹⁴ On s učenicima u razredu raspravlja o nekim Platonovim, Augustinovim i Aristotelovim idejama te u dječjim komentarima i pitanjima prepoznaje neke filozofske ideje i tendencije. Na primjeru Aristotelovih četiriju različitih vrsta kauzalnosti izvodi razloge i potvrde suvremenih predodžbi o djeci. Aristotel dijete smatra nezrelim subjektom koji prirodno ima potencijal da se razvije u zreli subjekt, koji posjeduje strukturu, lik i funkciju normalne ili standardne osobe. Matthews smatra da prevladavanje aristotelovskog modela djetinjstva, propitivanje modela odraslosti te prakticiranje filozofiranja s djecom može pridonijeti novom, svježem, inventivnom, otvorenom, istraživačkom odnosu djece i odraslih.

child perspective) podcjenjuje dječje kompetencije pa čak kad je "glas" i artikuliran, njemu se ne vjeruje ili se ne shvaća ozbiljno.¹⁵ Prema perspektivi u kojoj je dijete pripadnik dječjeg plemena (tribal child perspective) djeca nastanjuju autonomni svijet, odvojen od svijeta odraslih, u kojem su djeca kompetentni akteri u svijetu konceptualno drukčijem od svijeta odraslih s posebnim pravilima i ustrojem.¹⁶ Perspektiva djece kao odraslih (adult child perspective) djecu smatra kompetentnim sudionicima u dijeljenom svijetu po mjeri odraslih (adult centred world).¹⁷ Perspektiva društvenog djeteta (social child perspective) djecu vidi kao sudionike istraživanja isto ili slično kao i odrasle, ali prema toj perspektivi djeca imaju drugačije kompetencije, konceptualne modifikacije koje omogućuju istraživaču da se više usredotoči na raznolikosti djetinjstva.¹⁸

Dok neki autori smatraju da je djetinjstvo konstruirano kao bitno drugačije od odraslosti (Jenks 1996), često i kao opreka¹⁹ ili, dijelom i slijedom toga, smatraju da je istraživanje s djecom generacijsko pitanje (npr. Alanen 1994; Mayall 2000) te da dob funkcionira kao strukturni faktor koji istraživaču ograničava djelovanje (usp. Pole et al. 1996: 51 i dalje), neki napominju da je tomu tako zato što takve konstrukcije "stvaraju granice oko djetinjstva koje omogućuju da djetinjstvo bude politizirano i kontrolirano" (McNamee 2000: 479). S druge pak strane, posljednjih desetljeća 20. stoljeća otvorena je rasprava o krizi reprezentacije djetinjstva ili o njegovu "nestajanju" (usp. Hameršak 2004a, Prout 2005: 14-15). Ideja o "nestanku djetinjstva" (npr. Postman 1983 prema Buckingham 2000; Prout 2005) produkt je užasnutosti rušenjem granica između djetinjstva i odraslosti, koje su smatrane povijesno progresivnima i neophodnima (Buckingham 2000: posebno 57; Prout 2005: 14-15), što je dovelo do propitivanja ontološkog statusa djetinjstva.

Alan Prout (2005) kao pobornik ideje "promjena" a ne "smrti" djetinjstva smatra da je slabljenje granica između odraslosti i djetinjstva koje su uspostavljane bilo kao pretpostavka ili kao norma posljedica složenih i kontradiktornih procesa društvenih, gospodarskih, kulturnih i tehnologijskih promjena te smatra da je posljedica globalne tendencije homogenizacije i diferencijacije lokalnih konstrukcija djetinjstva fragmentiranje i urušavanje nekoć stabilnih predodžbi što djetinjstvo jest i što bi trebalo biti. U tim je uvjetima jasno da etičke pretpostavke istraživanja s djecom počinju imati drukčije implikacije, i to ne zbog slabljenja spomenutih granica, nego zbog njegovih posljedica, odnosno

¹⁵ Metode koje se pritom upotrebljavaju kreću se od eksperimenta do promatranja, a moć istraživača leži u interpretaciji građe.

¹⁶ Metoda koja se rabi je promatranje sudjelovanjem. Etička pitanja stoga izranjaju iz promatranja djece kao Drugih u odvojenom svijetu, gdje se vide kao stranci.

¹⁷ U tom se slučaju upotrebljavaju iste metode u istraživanjima s djecom i s odraslima jer se smatraju esencijalno istima – od kvalitativnih intervjua, do anketa i dr.

¹⁸ Metode koje treba upotrebljavati prilagođene su sposobnostima pojedinog djeteta.

¹⁹ Na koncu, ono što nazivamo suvremenim studijama djetinjstva osmišljeno je i razvijalo se na nizu opozicija, kao što su djetinjstvo-odraslost, priroda-kultura, iracionalno-racionalno, nekompetentno-kompetentno, igra-rad, postajanje-bivanje i dr. (usp. James et al. 1998; James i Prout 2004; Prout 2005).

nestabilnosti predodžbi o tome što dijete jest. Predodžbe same, a k tome i njihova nestabilnost, utječu na poteškoće pri postizanju barem okvirnog etičkog konsenzusa.

Svakako, sve su to neki od razloga zašto toliko brinemo oko protokola, normi, zakonskih akata, vjerodostojnosti, autentičnosti i interpretacije. Pitanje razumijevanja usko je povezano s pitanjima drugosti, što često postaje "začaranim krugom razumijevanja, konstruiranja i izvještavanja o djeci kao drukčijoj vrsti" (Alderson i Goodey 1996: 108). Prema tome, potencijalni etički problem je u tome što, iako "[z]amišljeni Drugi dopušta pojavu višeglasnog prostora razlika, [r]izik je u tome da se ta zamišljanja temeljne razlike mogu postvariti i time podvostručiti društvene oblike za čije su poništavanje mišljene" (Rabinow 1992: 133). Djeca su gotovo najproblematičniji ili, da se tako izrazim, najrubbini predstavnici o kojima bi se moglo promišljati kao o Drugima, a djetinjstvo bismo teško mogli nazvati egzotičnim mjestom na kojem nikada nismo bili, ili barem nismo tamo virnuli, pa stoga to razdoblje ljudskog života teško možemo razumjeti. Baš naprotiv, čini se kao da mnogi istraživači djece i djetinjstva zaboravljaju važnu biografsku činjenicu, a ta je da svi odrasli pripadnici ljudske vrste imaju iskustvo djetinjstva koje vremenski nije toliko udaljeno od trenutnog statusa istraživača da ne može, mentalnim premještanjem, omogućiti svojevrsnu imerziju u "dječje svjetove", čemu mnogi istraživači teže.²⁰ Na koncu, djeca su oko nas, ili ako hoćemo, dijete je u nama, u našem autobiografskom pamćenju, u našem znanju i sjećanju na vlastitu prošlost.

(NE) ČUJNOST DJEČJEG "GLASA" ILI KAKO DOĆI U SITUACIJU DA SE ČUJE

U kulturi zapadnoga kruga svjedocima smo političkog i popularnog diskursa moralnoga imperativa "slušanja glasova" marginalnih skupina (djece, etničkih i rasnih manjina, homoseksualaca, osoba s invaliditetom, postkolonijalnog subjekta, žena i dr.). Svi ti "glasovi" subjekata koji su izdvojeni iz središta, kao i njihovo "bezglasje", društveni su kon-

²⁰ Probleme imerzije u dječje svjetove istraživači su rješavali na razne načine. Rajković (1978) je istraživala u obiteljskom domu, svoju kćer. Na taj način, živeći s djetetom neovisno o istraživačkom angažmanu, vršimo neprestanu mentalnu i emotivnu imerziju u "svjetove" djece s kojom živimo, pri čemu ne želim sugerirati ni vrijednosno naznačiti da je istraživanje djeteta koje je životno blisko istraživaču ni više ni manje etično od istraživanja druge djece. Mandell (1988) je istraživala djecu predškolske dobi. Prihvatila je i upotrijebila različite strategije u nastojanju da smanji razliku između sebe kao odraslog istraživača i svog subjekta istraživanja. Pokušala je "prikriti sve karakteristike odraslih osim svoje veličine" (Mandell 1988: 435) tako što je izbjegavala razgovor s učiteljima, kolegama i uopće odraslima, nije inicirala razgovore ni bilo kakvu aktivnost, ignorirala je dječje upite kojima su djeca od nje tražila pomoć, vodstvo ili podršku. Svoju ulogu nazvala je "least-adult role". Thorne (1993) propituje svoj subordinirajući status u nastojanju da prodre u dječje svjetove osnovnoškolskih igrališta i razreda pri promatranju procesa rodne identifikacije. U istraživanju neprestano se reflektira na svoj status odraslog. Njena uloga kreće se od zaštitnika do učiteljice ili nekoga tko kontrolira njihovo ponašanje. Corsaro i Molinari (2000) upotrijebili su drugačiji koncept rabeći upravo svoj status odrasle osobe (master status) da bi "uronili" u dječju kulturu. Na taj način djeca ih svjesno upoznavala sa svojim normama, rutinama i jezikom kao "nekompetentne odrasle". Preuzimanje uloge djeteta često se u literaturi javlja kao metodološki idealni tip (usp. Wyness 2006: 188).

strukti utemeljeni na brojnim predodžbama. No, jesu li predodžbe društvene činjenice (Rabinow 1992)? Ako jesu, što ako su ugrađene i u međunarodno i domaće zakonodavstvo, te time upisane u strukovne kodekse i kodekse istraživanja s nekom marginalnom skupinom (u ovom slučaju djecom)? Je li detektiranje predodžbi prema kojima se možemo i/ili moramo odnositi kritički i/ili refleksivno dovoljno da etičke pretpostavke istraživanja s djecom (upisane u *Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima djeteta* i *Etički kodeks istraživanja s djecom*) djelomice odbacimo, preinačimo, prilagodimo, ignoriramo, vodeći se vlastitim predodžbama i poimanjima djece i djetinjstva?

Moralna retorika djetinjstva (Meyer 2007)²¹ moćno je sredstvo koje može onemogućiti da se kritički i/ili refleksivno odnosimo prema uvriježenim i pretpostavljenim etičkim standardima i poimanjima. Snaga moralne retorike djetinjstva proizlazi iz predodžbi o njegovoj nevinosti i ranjivosti. Neki autori smatraju da su u suvremenoj kulturi zapadnoga kruga djeca i djetinjstvo konceptualizirani pomoću tri dominantna diskursa: diskursa o zlu, diskursa nevinosti i diskursa prava (James et al. 1998). Romantičarski diskurs o nevinom djetetu konstruirao je dijete kao čedno, čisto, anđeosko i nevino biće (Meyer 2007). Dječji "glasovi" prema tim predodžbama sadrže autentičnost i nevinost tog životnog razdoblja, a istodobno supostoji predodžba i strah da ga svijet odraslih ne učini drukčijim.²² Sve to je djecu učinilo nezrelom, neupućenom, slabom i ranjivom te proizvelo potrebu za njihovom zaštitom.

Hrvatska, dakle, od 2003. godine ima *Etički kodeks istraživanjima s djecom*. U njemu diskurs prava djece nije uspio pomaknuti diskurs nevinosti prema barem simboličkom statusu veće moći ili barem ne-nemoći, autonomije djece, što, među ostalim, proizlazi iz usmjerenosti *Kodeksa* na biomedicinska, psihološka, edukacijska i sociološka istraživanja čija zanimanja obuhvaćaju široki raster tema usmjerenih na devijantno (usp. Mahon et al. 1996: 148). Kad temom istraživanja postaju "obično", "normalno" i svakodnevno iskustvo djetinjstva, ili kada se istraživanja prestanu baviti djecom s problemima i počnu se baviti dječjim problemima (Qvortrup 1987), predodžbe o ranjivosti i nevinosti djece zadobivaju drukčije implikacije, posebice u kontekstu zahtjeva suvremenih istraživanja djetinjstva u kojima je "slušanje dječjih glasova" postavljeno kao imperativ,²³ ne bi li se prevladala predodžba o djeci kao pasivnim subjektima društvenih procesa.

²¹ Anneke Meyer (2007) smatra da je djetinjstvo postalo "moralna retorika (moral rhetoric) diskursima nevinosti i procese sakralizacije" djece (Meyer 2007: 85). Autorica moralnu retoriku djetinjstva propituje odnosima medija i popularnih predodžbi o pedofiliji u suvremenom britanskom društvu. Svoje stavove ispisuje prema vlastitoj empirijskoj studiji o društvenim reakcijama povezanim s tim.

²² "Djeca su anđeoska, nevinna i neuprljana bića za svijet u koji su kročili. Obdarena su prirodnom dobrotom i čistoćom vizije koju moramo 'idolizirati' ili bar 'obožavati' kao izvor svega najboljega u ljudskoj prirodi" (Jenks 1996: 73).

²³ Tijekom 1980-ih godina velike kritike bile su upućene prije svega psihologijskim istraživanjima usredotočenim na razvoj kao osnovnu kategoriju djetinjstva. Ta su istraživanja zanemarivala društveni i povijesni kontekst te promjenjivost uvjeta u kojima djeca žive. Nova paradigma nije sklona dekontekstualiziranoj ideji razvoja i konceptu jednosmjernje socijalizacije djeteta u zajednicu. Tako utemeljene kritike dovele su do

Retorička figura "dječji glas" zasigurno proizlazi iz ili barem spada u sferu politike. *Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta* (1989) snažno je promovirala ideju o slušanju dječjih "glasova" te je snažno utjecala na aktivizam i politiku u zapadnoeuropskim zemljama i Sjedinjenim Američkim Državama (iako Sjedinjene Američke Države nisu ratificirale *Konvenciju*, isto kao i Somalija). Slušanje i uvažavanje dječjih glasova postalo je sinonimom i simbolom demokracije, slobode i zaštite. Pam Alldred (1998), duboko svjesna političnosti i ispolitiziranosti "dječjeg glasa", propituje metodološke i epistemološke (ne)mogućnosti da "hibridnim" metodološkim pristupom, kako autorica opisuje etnografiju diskursa,²⁴ približi istraživanje dječjih "glasova" političkim zahtjevima za "slušanjem".

Jack Meacham smatra da dok opisujemo dječje živote mi implicitno u te opise upisujemo četiri temeljne metafore, a to su metafora esencije, organizma, stroja, povijesnog konteksta. Prema tim metaforama "dječji glas" predstavlja samosvijest, konverzijski potencijal, govor ili kooperaciju. Prema tome, autor esencijalističkom shvaćanju identiteta pripisuje predodžbu o bivanju/postojanju (eng. *being*), organizmičkom o odrastanju ili postajanju (eng. *growing, becoming*), strojnom o izgradnji djeteta od drugih. Posljednje, kontekstualističko shvaćanje identiteta, vidi dječji identitet kao nešto što se gradi više ili manje autonomnim djelatnostima izbora i procesom konstrukcije osobne priče (Meacham 2004: 69 i dalje).

U mojem istraživanju oblika pričanja o životu, odnosno djetinjstvu koje je manje ili više posredovano procesima ontogeneze, "glas" dječjeg subjekta ne samo da dolazi u prvi plan nego se usmenim narativnim diskursom taj subjekt i konstituira (usp. npr. Bruner 2004/1987; Ochs i Capps 2001; Eakin 1999a, 1999b; McAdams 1993; Nelson 2001). Takav je pristup bitno različit od pokušaja iznalaženja autentičnih "dječjih glasova" ili pokušaja zadovoljenja političkih zahtjeva za "slušanjem", iako takav pristup velikim dijelom ispunjava spomenuti politički zahtjev. Nadalje, takav pristup ne predmnijeva postojanje autentičnog "dječjeg glasa", nego raznovrsnih verzija djetinjstva (usp. Davis 1998: 332) i raznovrsnih verzija pričanja o djetinjstvu u različitim kontekstima. Osim toga, takav pristup dječje osobne priče ili osobne priče iz djetinjstva promatra i kao intimna svjedočanstva, ali i kao priče koje mogu funkcionirati na način da *Ideal ja*²⁵ počinje nalikovati kulturnim modelima.²⁶ Kontekst, stoga, kao bitna, pa čak i presudna odrednica priče i pričanja o djetinjstvu (usp. Engel 1999a) (koji je metodološkim rječnikom nazvan otvoreni intervju) mora biti što je moguće manje formaliziran jer time omogućava ugodu pričanja, spontanost, omogućava asocijativni

uspona ideje djetinjstva kao socijalno konstruiranog, a djeca se nastoje promatrati kao socijalni akteri sa svojim autonomnim pravima (usp. npr. James 2004; Prout i James 2004/1997; Wyness 2006).

²⁴ O etnografiji diskursa i analizi dječjih "glasova" vidi i Alldred i Burman (2005).

²⁵ *Ideal ja* uzor je prema kojemu se subjekt nastoji oblikovati. Termin je uveo Freud. O terminu *Ideal ja* vidi više u Laplanche i Pontalis (1992: 110, 111).

²⁶ Drugim riječima, "modeli identiteta prožimaju diskurs i slike kulture, i oni se često kristaliziraju u pričama koje sebstvu u nastajanju nude primjer i oblik za životnu priču" (Eakin 1999b: 371).

tijek i razmjenu priča i iskustava, uvid u "prirodni" kontekst²⁷ priča koje stvaramo i živimo te poštivanje njihova "integritet(a) kao cjelovitih osoba" (Ajduković i Kolesarić 2003: 9). Ono na što se želim usredotočiti u analizi prikupljene građe nije dijalog između mene kao istraživačice i djeteta kao istraživanog nego na interakciju među nama u kojoj smo asocijativno se nadovezujući pričali sekvence iz svog života, te su na neki način priče kojih smo se prisjećali i koje smo pričali kontekstualno bile potpuno ovisne jedne o drugima. Pretjerano formaliziranje istraživačkog susreta mijenja motivaciju za pripovijedanjem i dijeljenjem iskustava te stvara neželjeni kontekst pretjerane ozbiljnosti i pretjerane iznimnosti istraživačkog trenutka.²⁸

Dakle, "slušanje glasova" (koliko god mi prema njima bili teorijski sumnjičavi) je postavljeno kao politički i (multi)disciplinarni imperativ. No, paradoksalno je da je "glas" (multi)disciplinarni imperativ kad mu ta ista politika i slijedom toga, te iste discipline otežavaju pristup argumentima o zaštiti, a zapravo te iste instance nude "davanje" oduzetih prava. Odredbom *Kodeksa* da se "istraživanja s djecom kao sudionicima provode samo onda kada se značajnije spoznaje o dobrobiti djeteta ne mogu steći na drugi način" (Ajduković i Kolesarić 2003: 16) vrlo izravno se apelira na istraživače da izbjegavaju profesionalne kontakte s djecom i time odustanu makar i od "davanja" oduzetoga prava. Spomenuta me odredba u početku osmišljavanja istraživanja pričanja o djetinjstvu gotovo odvrtila od te nakane jer je riječ o, iako vrlo neodređenom, zapravo, vrlo ozbiljnom i obvezujućem zahtjevu koji je upisan u krovni dokument prema kojemu trebam postupiti. Pristup djeci ipak je bio uvelike otežan i to ne samo zbog, u antropologiji prepoznatih, "čuvara ulaza" (usp. Hammersley i Atkinson 1996: 63-67; Pleše 2006: 126) već i zbog kompleksne "hijerarhije čuvara ulaza" (Hood et al. 1996: 120), koja je znatno izražena u istraživanjima s djecom. Ona je prisutna od organizacijske razine istraživanja,²⁹ preko stručnog osoblja (ako je riječ o istraživanju ili dijelu istraživanja koje se odvija u školi),³⁰

²⁷ Istraživanja "dječjeg glasa" u "prirodnim" kontekstima imaju dulju tradiciju, posebice u sociolingvistici i psihologiji, ali i u drugim disciplinama (npr. Bruner 1975, 1986; Engel 1999b; Labov 1972; Labov i Waletzky 1997; Ochs i Capps 2001; Schuman 1986 i dr.).

²⁸ Pritom ne smatram da neformalniji tip istraživanja oslobađa istraživača odgovornosti, ali svakako nudi neke nove mogućnosti, ali zahtijeva i snažan senzibilitet prema poslu koji se obavlja. Pitanje je u konačnici koliko, i da li uopće, takav tip istraživanja može ponuditi dobitak neke vrste kapitala koje će djeci obogatiti život ili vjerojatnije, obogatiti vrijeme utrošeno u istraživački proces te time opravdati takvu eksploataciju. Međutim, smatram da pitanje eksploatacije sudionika u našim istraživanjima nije aktualnije u istraživanjima s djecom nego u ostalim etnografskim istraživanjima.

²⁹ "Hijerarhija čuvara ulaza" u istraživanjima s djecom prisutna je ne samo na terenu nego i u akademskoj zajednici. Neke su discipline, odnosno neki su disciplinarni stručnjaci kompetentniji od nekih drugih. Stoga *Kodeks* propisuje da "[p]rije istraživanja u područjima izvan psihologije, istraživač je dužan savjetovati se sa stručnjacima koji se bave emocionalnim, kognitivnim i socijalnim aspektima ljudskog razvoja" (Ajduković i Kolesarić 2003: 15), a u "multidisciplinarnim istraživanjima procjenjuje se kompetentnost svih istraživača, uz dužnost uzajamnih konzultacija, međusobnog poštovanja i podrške" (Ajduković i Kolesarić 2003: 16).

³⁰ Ravnatelj škole može odbiti sudjelovanje učenika neke škole u istraživanju, što se može činiti nelogičnim ako uzmemo u obzir da imamo istog poslodavca koji bi trebao imati koliko toliko jasan cilj našeg angažmana, ali postaje logičnijim kad uzmemo u obzir da ne postoji strategija niti praksa nalik onoj koju je proveo škotski parlament. Naime, u Škotskoj je osnovano povjerenstvo i istraživačka skupina kojima je zadatak bio istražiti i

roditelja ili staratelja te, naposljetku, djece. Pa čak i nadalje, pristanak za sudjelovanje u istraživanju na koncu nije nešto što se utvrđuje prije istraživanja, već višestruko tijekom istraživačkog procesa (usp. Hood et al. 1996: 124). U kontekstu "hijerarhije čuvara ulaza" željela bih spomenuti kontekst istraživanja s djecom u nazočnosti roditelja. Roditelji se često, unatoč pristanku da dijete sudjeluje u istraživanju, uključuju u konverzaciju te patroniziraju i koloniziraju djetetov "glas". Oni upražnjavaju mjesta koja nisu u skladu s predodžbama o istraživačevim očekivanjima, interveniraju u iskaz ili priču, subjektivizirane i kontekstualizirane djetetove iskaze često usmjeravaju na vjerojatniji i/ili "istinitiji", prigodniji iskaz (usp. Hood et al. 1996: 123-124 i Miller et al. 1990). Riječ je o roditeljskim strategijama ublažavanja "invazije" u obiteljske svjetove,³¹ ali tim strategijama istodobno potpomažu i djeca da bi prilikom "invazije" istraživača održala pozitivnu sliku svojeg obiteljskog života. Ovakve strategije nisu "ometale" moje konkretno istraživanje jer sam ih promatrala kao fenomen mnemoničke, narativne, odnosno žanrovske i obiteljske socijalizacije,³² jer oni to u svojoj biti i jesu, koliko god otežavali istraživanje pojedinih tema s djecom. No, ipak, ove strategije svjedoče i o djetetovoj subordiniranosti i otežanog pristupa dječjem "glasu".

Vrlo je neugodna ironija da se istraživanje s djecom, odnosno bilježenje dječjeg "glasa", može odvijati jedino unutar "hijerarhije čuvara ulaza". Pole i drugi smatraju da etički protokol onemogućava da djeca budu partneri u istraživanju. Dijete time više nije, smatraju oni, u središtu našeg istraživanja (Pole et al. 1996: 47-49).

PREMA ZAKLJUČKU: MORALNA RETORIKA DJETINJSTVA VS. REFLEKSIVNA NE-ZAŠTITA

Slijedom svega dosad spomenutog možemo pokušati zaključiti da je ranjivost jedno od ključnih svojstava zapadnjačke koncepcije djetinjstva (usp. Christensen 2000).³³ Dječja ranjivost svoje uporište ima u dvama aspektima. Prvi je njihova inherentna ranjivost zbog

podastrijeti rezultate istraživanja škotskom parlamentu o 'najboljem' načinu uvida u "dječje perspektive" (o tom projektu vidi Borland et al. 2001; Stafford et al. 2003). U isto vrijeme, mediji (i privatni i javni) imaju naspram znanstvenika znatno olakšan pristup "dječjem glasu". Je li razlog tomu manja etičnost profesije ili postoje neki drugi razlozi (o tome više Hameršak 2003)?

³¹ Neki od razloga su visoko rangirana privatnost na skali vrijednosti te istraživačevo prelaženje pretpostavljene granice privatnog i javnog, zatim obiteljska ideologija, obiteljske emocije, složena dinamika autonomije i ovisnosti, kontrole i zaštite unutar obitelji i dr. (usp. Hood et al. 1996).

³² Miller i drugi (Miller et al. 1990) prepoznali su tri narativne prakse koje se čine relevantnima za samokonstruiranje tako da se njima uči što je vrijedno zapamćivanja i kako organizirati iskustvo u narativni diskurs. Prva je praksa pričanje priča o djetetu u njegovoj prisutnosti u svakodnevnu kontekstu, druga interveniranje u dječje pripovijedanje, a treća je prisvajanje priča drugih kao svojih vlastitih (Miller et al. 1990). Fenomen prihvaćanja tuđih priča odvija se podjednako iz obiteljske i šire društvene i kulturne riznice. Te prakse u kontekstu metodoloških i etičkih poteškoća istraživali su Hood i drugi (Hood et al. 1996), a problemima tzv. "second hand data" (podataka iz druge ruke), odnosno, istraživanja u kojima su uglavnom majke bile moderatorice istraživačkog susreta, bavila se Anita Lightburn (1992 prema Wyness 2006: 187).

³³ Neki autori smatraju da su to ranjivosti i nekompetentnost (Morrow i Richards 1996: 96-100).

fizičke slabosti, nedostatka znanja i iskustava kulture i društva u kojima žive, a druga je puno ozbiljnija, strukturalna ranjivost (usp. Lansdown 1994: 35). Stoga, u razvoju prava, politike i prakse postoji snažna tendencija oslanjanja na pretpostavku biološke i psihološke ranjivosti djece te nedovoljan fokus na mjeru u kojoj nedostatak građanskog statusa djece stvara njihovu ranjivost (usp. Lansdown 1994: 35).

Ranjivost je termin koji uključuje i kombinira ideje o djeci kao fizički, društveno i strukturalno ranjivoj (usp. Meyer 2007: 89-90). Pritom su društvena i psihička ranjivost "urođene" karakteristike pojedinog djeteta i označuju nedostatak osobne kompetencije i snage. Strukturalna ranjivost (nedostatak moći) produkt je društva. Diskurs o nevinosti, time što prikazuje djecu kao nekompetentnu, konstruira ranjivost kao izravno deriviranu iz djetetova bića (Meyer 2007: 90).³⁴ Taj moralno neprikosnoveni položaj se učvršćuje kružnom diskurzivnom dinamikom: diskurs nevinosti kombinira ideje nevinosti i ranjivosti, što znači da se (strukturalna i društvena) ranjivost koju diskurs producira može iščitati kao znak urođene nevinosti (Meyer 2007: 91). Posljedica je da se diskurs nevinosti nastavlja predočavati kao diskurs o zaštititi.

Ove koncepcije djece kao inicijalno nevine i ranjive imaju dvije važne implikacije. One konstruiraju djecu kao subjekte koji su neprestano izloženi riziku i taj je status trajan jer je utemeljen u djetetovoj prirodi (Meyer 2007: 92). Razlozi su to predodžbama koje su, među ostalim, upisane i u zakonodavstvo, strukovne kodekse i istraživačeve predodžbe o vlastitu istraživanju, prema kojima je djeci potrebna stalna zaštita, pa čak i od njih samih.

Svemu tomu je tako stoga što je istraživač prepoznat kao uzrok potencijalnog rizika za dijete i obitelj iako on nije u tome iznimka. Istraživač je prema *Kodeksu* dužan poduzeti "sve mjere radi izbjegavanja bilo kakva duševnog ili tjelesnog ugrožavanja (nanošenje boli, izazivanje tjeskobe, straha i sl.) djece sudionika ili njima bliskih osoba. Ako to nije moguće, ugrožavanje mora svesti na najmanju moguću mjeru, te se istraživanje smije provesti samo ako je moguća opasnost manja od očekivane koristi o čemu odluku donosi nadležno etičko povjerenstvo" (Ajduković i Kolesarić 2003: 16). Osim toga, u obrazloženju pojmova u *Kodeksu* piše da je minimalni rizik (dakle najmanja moguća mjera ugroze) "[v]jerojatnost da veličina neugode koja se može predvidjeti u istraživanju nije veća od one koja se uobičajeno doživljava u svakodnevnom životu" (Ajduković i Kolesarić 2003: 28). Znači li to da veličina neugode u istraživačkom susretu smije biti drugo najgore iskustvo pojedinog djeteta s kojim se razgovara? Dakako da urednici *Kodeksa* nisu predmnijevali takvo što, ali ta napomena je važna za promišljanje o pretpostavljenim iskustvima svakodnevnog života djece u Hrvatskoj i smještanje iskustva

³⁴ Meyer (2007) naglašava da diskurs o pravima i zlu (koje je u direktnoj opreci s nevinošću djeteta – kao zlo koje na njega neprestano vreba) čini djecu strukturalno ranjivom, ali je ne može učiniti inicijalno ("urođeno") ranjivom. Ta nemogućnost, smatra Meyer, utemeljena je u strukturalnoj perspektivi diskursa o pravima i urođenoj karakteristici zla koja je opreka nevinosti. Jedino diskurs o nevinosti može konceptualizirati i proizvesti djecu kao strukturalno i inicijalno ranjivu (Meyer 2007: 90).

istraživačkog susreta (konkretno susreta u kojem smo se zajednički prisjećali i pričali zgode iz života) na zamišljenoj ljestvici (ne)ugode iskustva svakodnevice.³⁵

Zaštiti bi bio konačni cilj spriječiti "gubitak djetinjstva", njegovu "destrukciju", odnosno prijevremeni završetak.³⁶ Eventualna nanescena psihička šteta koja bi proizašla iz istraživanja neće "prekinuti" djetinjstvo, ali će se nanesenom štetom prekršiti definirane značajke koncepta djetinjstva. Sva loša iskustva iz djetinjstva time postaju ožiljkom na budućoj odrasloj osobi jer je djetinjstvo konceptualizirano kao kolijevka sebstva. Djetinjstvo postaje moralna retorika koja može legitimirati sve, bez prethodnih i naknadnih objašnjenja. Dakle, djeca sama po sebi nisu objašnjenje za etičke norme (pisane i nepisane) koje reguliraju odnos s njima tijekom istraživačkog postupka (od planiranja istraživanja do njegovih eventualnih odjeka u javnosti), ali mogu funkcionirati kao argument (usp. Meyer 2007: 98) protiv eventualnih refleksivnih korekcija postojećih standarda u pojedinom istraživanju.

Time su često pitanja koja se tiču djece u svakodnevici i djece u istraživačkom procesu postala moralna pitanja. Opravdavanje stavova i praksi u ime djeteta može služiti u predstavljanju sebe kao moralne osobe (usp. Meyer 2007: 102). Zbog svega toga kritičko propitivanje pretpostavljene etike istraživanja s djecom postaje anksioznim poljem. Istodobno se mogu prepoznati društveni konstrukti i njihovi mehanizmi koji se upisuju u kodekse po kojima trebamo etički postupiti, a njihovo prepoznavanje u obliku otpora prema njihovu nekritičkom apliciranju u istraživanje često može istraživača staviti u položaj neetičnog istraživača i samim time nemoralne osobe. Čini se da bi prema tim poimanjima istraživačima na raspolaganju bila jedino defanzivna etička pozicija, prema kojoj svako propitivanje postojećih etičkih normi i svaka refleksija biva potkopana moralnom retorikom djetinjstva.

Neki su autori, očito svjesni te neudobnosti i vlastite anksioznosti istraživačke situacije, pokušali potražiti mjesto osobnim kritičkim izborima istraživača (Plummer 1983). Poopćeno se može govoriti o etičkom apsolutizmu, prema kojemu istraživači vide etičke smjernice kao esencijalne u zaštiti podjednako sudionika u istraživanju i istraživača i situacijskom relativizmu, koji podrazumijeva kreativnost istraživača, ovisno o konkretnoj situaciji (Plummer 1983: 141). Situacijski relativizam u istraživanjima s djecom nosi mnogo veće opasnosti, ne toliko za djecu, kako bi se moglo pomisliti (ako je riječ o istraživanjima koja se zanimaju za "normalne", "obične", svakodnevne aspekte dječjeg života), koliko za istraživača i njegovo poimanje sebe te poimanje istraživača kao moralne osobe od drugih.

³⁵ Prema mojoj procjeni velik broj mojih susreta s djecom predstavljali su zabavna, ugodna, obostrano obogaćujuća iskustva. Kada su se odvijala u školi, za vrijeme trajanja nastave, ona su za djecu nedvojbeno bila i "spasonosna" (o razlozima pristanka na sudjelovanje u istraživanju vidi npr. Punch 2002a; Edwards i Alldred 1999).

³⁶ Dakako da ovdje, budući da djetinjstvo poimamo kao povijesno promjenjivi društveni konstrukt, ne možemo o terminima "gubitka djetinjstva" ili njegove gornje "granice" govoriti doslovno, nego prije svega metaforički.

Etički relativizam bi se mogao braniti fukoovskom idejom da se moć (dakle moć odrasle osobe prema djetetu kao i moć istraživača prema sudioniku istraživanja) ne posjeduje nego provodi, odnosno da moć nije vlasništvo nego izvršenje, iako valja imati na umu da se i sama "volja za znanjem", odnosno "briga za istinu" neizbježno povezuje s kategorijom moći. Nadalje, moje, a i neka druga istraživanja (npr. Alderson i Goodey 1996) pokazala su da je moć istraživača vrlo krhka i ograničena i da velikim dijelom proizlazi iz odabira društvenih uloga tijekom interakcije i o "izabranom" etičkom poimanju toga susreta. U velikoj mjeri djeca određuju istraživački tijek, a neposrednost komuniciranja djecu čini moćnijima, dok pretjerana zaštita djecu čini ranjivijima (usp. Alderson i Goodey 1996: 114). Osim što pojedina istraživanja mogu štetno djelovati na sudionike u istraživanju, ali i na dječju populaciju kao stalnu kategoriju, sama inicijativa za propitivanjem etičkih pitanja govori ne samo o očito nepovoljnom, subordiniranom statusu djece u društvu nego i o predodžbama koje o djeci imamo. Polazište prema kojem se etička pitanja propituju s obzirom na predodžbe same su po sebi štetne.

Kako onda istraživati s djecom? Suprotnost od zaštite je, dakako, neprihvatljiva. Očita alternativa zaštiti djece, koja zahtijeva sve resurse istraživača, one intelektualne, emocionalne, političke i intuitivne (Okely 1992: 8), neki je oblik refleksivne ne-zaštite (usp. Higonnet 1998: 224). Kako refleksivna ne-zaštita ne bi bila subverzivni čin istraživača, bitno je takvim zahtjevima prilagoditi i *Kodeks* tako da istraživački susret nitko od uključenih u proces ne poima nepotrebno ozbiljnijim i opasnijim nego što on može biti te time učini djecu još ranjivijom. Time bi se anksiozno polje neutraliziralo i otvorio bi se prostor za dijalog i konkretne doprinose životu djece izvan granica dinamike discipline.

NAVEDENA LITERATURA

- Ajduković, Marina i Vladimir Kolesarić, ur. 2003. *Etički kodeks istraživanja s djecom*. Zagreb: Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Alanen, Leena. 1994. "Gender and generation: Feminism and the 'child question'". U *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. Jens Qvortrup, Marjatta Bardy, Giovanni Sgritta, Helmut Wintersberger, ur. Aldershot, Brookfield, USA etc.: Avebury - European Centre Vienna, 27-42.
- Alderson, Priscilla i Christopher Goodey. 1996. "Research with disabled children: How useful is child centered ethics?" *Children and Society* 10/2: 106-116.
- Alderson, Priscilla i Virginia Morrow. 2006. "Multidisciplinary research ethics review: Is it feasible?" *International Journal of Social Research Methodology* 9/5: 405-417.
- Allred, Pam. 1998. "Ethnography and discourse analysis: Dilemmas in representing the voices of children". U *Feminist Dilemmas in Qualitative Research: Public Knowledge and Private Lives*, Jane Ribbens i Rosalind Edwards, ur, London: Sage, 147-170. dostupno na: <http://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/1507/3/Children%27sVoicesDilemmas.pdf> (20. 02. 2008.) str. 1-20.

- Allred, Pam i Erica Burman. 2005. "Analyzing children's accounts using discourse analysis". U *Researching Children's Experience: Approaches and Methods*. Sheila M. Greene i Diane M. Hogan ur. London: Sage. <http://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/1504/1/Allred%26Burman05.pdf> (02. 05. 2008.)
- Borland, Moira, Malcolm Hill, Ann Laybourn i Ann Stafford. 2001. *Improving Consultation with Children and Young People in Relevant Aspects of Policy-Making and Legislation in Scotland*. Edinburgh: Scottish Parliament. <http://www.scottish.parliament.uk/business/committees/historic/education/reports-01/edconsultrep.htm> (02. 03. 2008.)
- Bruner, Jerome. 1975. "The ontogenesis of speech acts". *Journal of Child Language* 2: 1-21.
- Bruner, Jerome. 1986. *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, Jerome. 2004./1987. "Life as narrative". *Social Research* 71/3: 691-710.
- Buckingham, David. 2000. *After the Death of Childhood. Growing Up in the Age of Electronic Media*. Cambridge: Polity Press.
- Christensen, Pia. 2000. "Childhood and the cultural constitution of vulnerable bodies". U *The Body, Childhood and Society*. Alan Prout ur. Basingstoke: Macmillan, 38-59.
- Corsaro, William A. i Luisa Molinari. 2000. "Entering and observing children's worlds: A reflection on a longitudinal ethnography on early education in Italy". U *Research with Children: Perspectives and Practices*. Pia Christensen i Allison James ur. London: Falmer, 179-200.
- David, Miriam, Rosalind Edwards i Pam Allred. 2001. "Children and school-based research: 'informed consent' or 'educated consent'". *British Educational Research Journal* 27/3: 347-365.
- Davis, John M. 1998. "Understanding the meanings of children: A reflexive process". *Children and Society* 12/5: 325-335.
- Deklaracija o pravima djeteta. 1959. http://www.dadalo.org/kr/Menschenrechte/Grundkurs_MR3/Kinderrechte/Dokumente/dokument1.htm (13. 01. 2008.)
- Eakin, John Paul. 1999a. *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Eakin, John Paul. 1999b. "Ja i kultura u autobiografiji: Modeli identiteta i granice jezika". U *Autor, pripovjedač, lik*. Cvjetko Milanja, ur. Osijek: Svjetla grada, 349-426.
- Eder, Donna i William Corsaro. 1999. "Ethnographic studies of children and youth. Theoretical and ethical issues". *Journal of Contemporary Ethnography* 28/5: 520-531.
- Edwards, Rosalind i Pam Allred. 1999. "Children and young people's views of social research. The case of research on home-school relations". *Childhood: A Global Journal of Child Research* 6/2: 261-281.
- Engel, Susan. 1999a. *Context is Everything. The Nature of Memory*. New York: W. H. Freeman
- Engel, Susan. 1999b. *The Stories Children Tell. Making Sense of the Narratives of Childhood*. New York: W. H. Freeman.

- Flewitt, Rosie. 2005. "Conducting research with young children: Some ethical considerations". *Early Child Development and Care* 175/6: 553-565.
- Geertz, Clifford. 1983. "'From the native's point of view': on the nature of anthropological understanding". U *Local Knowledge. Further Essays in Interpretative Anthropology*, Clifford Geertz. New York: Basic Books, 55-70.
- Hall, Stuart. 2006. "Bilješke uz dekonstruiranje 'popularnog'". U *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Dean Duda, ur. Zagreb: Disput, 297-309.
- Hameršak, Marijana. 2003. "Oglašavanje djetinjstva. Razgovori o proizvodnji". *Medijska istraživanja* 9/2: 67-86.
- Hameršak, Marijana. 2004a. "Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva". *Časopis za suvremenu povijest* 36/3: 1061-1078.
- Hameršak, Marijana. 2004b. "Dječji folklor između prežitka i prepreke". *Etnološka istraživanja* 9: 35-43.
- Hammersley, Martyn i Paul Atkinson. 1996. *Ethnography. Principles in Practice*. London, New York: Routledge.
- Higonnet, Anne. 1998. *Pictures of Innocence. The History and Crisis of Ideal Childhood*. London: Thames & Hudson.
- Hood, Suzanne, Peter Kelley i Berry Mayall. 1996. "Children as research subjects: A risky enterprise". *Children and Society* 10/2: 117-128.
- James, Allison. 1999. "Researching children's social competence. Methods and models". U *Making Sense of Social Development*. Martin Woodhead, Dorothy Faulkner, Karen Littleton ur. London: Routledge, 231-249.
- James, Allison. 2004. "Understanding childhood from an interdisciplinary perspective". U *Rethinking childhood*. Peter B. Pufall and Richard P. Unsworth ur. New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press, 25-37.
- James, Allison. 2007. "Giving voice to children's voices: Practices and problems, pitfalls and potentials". *American Anthropologist* 109/2: 261-272.
- James, Allison, Chris Jenks i Alan Prout. 1998. *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- James, Allison i Alan Prout. 2004/1997. *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. New York, London: Routledge/Falmer.
- Jenks, Chris, ur. 1982. *The Sociology of Childhood*. London: Batsford.
- Jenks, Chris. 1996. *Childhood*. London: Routledge
- Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta. 1989. <http://unicef.interactive1.hr/upload/dfile/113/56630/FILENAME/Konvencija%20o%20pravima%20djeteta.pdf> (13. 01. 2008.)
- Kuterovac Jagodić, Gordana, Gordana Keresteš, Iris Marušić i Vlasta Vizek-Vidović, ur. 2003. *Poimanje djeteta i percepcija dječjih prava u Hrvatskoj. Rezultati empirijskog istraživanja*

Ljetne psihologijske škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu – Umag 2000. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Labov, William. 1972. *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William i Joshua Waletzky. 1997. "Narrative analysis. Oral versions of personal experience". U *Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis. Special Volume of a Journal of Narrative and Life History*, 7:3-38. Michael G.W. Bamberg ur. dostupno na <http://www.clarku.edu/~mbamberg/LabovWaletzky.htm> (22. 03. 2007.)
- Lansdown, Gerison. 1994. "Children's rights". U *Children's Childhoods. Observed and Experienced*. Berry Mayall, ur. London: Falmer Press, 33-44.
- Laplanche, Jean i Jean-Bertrand Pontalis. 1992. *Riječnik psihoanalize*. Zagreb: Naprijed.
- Lee, Nick. 1999. "The challenge of childhood. Distributions of childhood's ambiguity in adult institutions". *Childhood: A Global Journal of Child Research* 6/4: 445-474.
- Lee, Nick. 2001. *Childhood and Society: Growing Up in an Age of Uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Ljudska prava djeteta. www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/croatian/pog10.pdf (16.04.2008.)
- Mahon, Ann, Caroline Glendinning, Karen Clarke i Gary Craig. 1996. "Researching children: methods and ethics". *Children and Society* 10/2: 145-154.
- Mandell, Nancy. 1988. "The least-adult role in studying children". *Journal of Contemporary Ethnography* 16/4: 433-467.
- Matthews, Gareth, B. 1980. *Philosophy and the Young Child*. Cambridge: Harvard University Press.
- Matthews, Gareth B. 2004. "Children as philosophers." U *Rethinking Childhood*. Peter B. Pufall and Richard P. Unsworth, ur. New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press 38-53.
- Mayall, Berry. 2000. "Conversations with children: Working with generational issues". U *Research with Children. Perspectives and Practices*. Pia Christensen i Allison James, ur. London i New York: Falmer Press, 120-135.
- McAdams, Dan P. 1993. *The Stories We Live by. Personal Myths and the Making of the Self*. New York, London: The Guilford Press.
- McNamee, Sara. 2000. "Foucault's heterotopia and children's everyday lives". *Childhood: A Global Journal of Child Research* 7/4: 479-492.
- Meacham, Jack A. 2004. "Action, voice and identity in children's lives". U *Rethinking childhood*. Peter B. Pufall i Richard P. Unsworth, ur. New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press, 69-84.
- Meyer, Anneke. 2007. "The moral rhetoric of childhood". *Childhood: A Global Journal of Child Research* 14/1: 85-104.

- Miller, Peggy J., Randolph Potts, Heidi Fung, Lisa Hoogstra i Judy Mintz. 1990. "Narrative practices and the social construction of self in childhood". *American Ethnologist* 17/2: 292-311.
- Mitchell, Claudia i Jacqueline Reid-Walsh. 2002. *Researching Children's Popular Culture. The Cultural Spaces of Childhood*. New York, London: Routledge.
- Morrow, Virginia i Martin Richards. 1996. "The ethic of social research with children: An overview". *Children and Society* 10: 99-105.
- Nelson, Katherine. 2001. "Language and the self: From the 'experiencing I' to the continuing me". U *The Self in Time: Developmental Perspectives*. Chris Moore i Karen Lemmon, ur. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 15-33.
- Ochs, Elinor i Lisa Capps. 2001. *Living Narrative. Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Okley, Judith. 1992. "Anthropology and autobiography. Participatory experience and embodied knowledge". U *Anthropology and Autobiography*. Judith Okely i Helen Callaway ur. London, New York: Routledge, 1-28.
- Pleše, Iva. 2006. "Jesam li bila na terenu?" U *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zmić, Goran Pavel Šantek, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk, 117-138.
- Plummer, Ken. 1983. *Documents of Life*. London: Allen and Unwin.
- Pole, Christopher, Philip Mizen i Angela Bolton. 1999. "Realizing children's agency in research: partners and participants?". *International Journal of Social Research Methodology* 2/1: 39-54.
- Prout, Alan. 2005. *The Future of Childhood. Towards the Interdisciplinary Study of Childhood*. London i New York: Routledge Falmer.
- Prout, Alan i Allison James. 2004/1997. "A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems". U *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Allison James i Alan Prout, ur. New York, London: Routledge/Falmer, 7-33.
- Punch, Samantha. 2002a. "Interviewing strategies with young people: the 'secret box', stimulus material and task-based activities". *Children and Society* 16: 45-56.
- Punch, Samantha. 2002b. "Research with children. The same or different from research with adults?" *Childhood: A Global Journal of Child Research* 9/3: 321-341.
- Rabinow, Paul. 1992. "Predodžbe su društvene činjenice: Modernost i postmodernost u antropologiji". *Dometi* 3/4:119-147. Prijevod: James Clifford i George E. Marcus, ur. 1986. *Writing Culture. The Poetics of Ethnography*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Rajković, Zorica. 1978. "Današnji dječji folklor – istraživanje u Zagrebu". *Narodna umjetnost* 15: 37-96.

- Roberts, Helen. 2000. "Listening to children: and hearing them". U *Research with Children. Perspectives and Practices*. Pia Christensen i Allison James, ur. London i New York: Falmer Press, 225-240.
- Shuman, Amy. 1986. *Storytelling Rights. The Uses of Oral and Written Texts by Urban Adolescents*. New York: Cambridge University Press.
- Stafford, Anne, Ann Laybourn, Malcolm Hill i Moira Walker. 2003. "'Having a say': children and young people talk about consultation". *Children and Society* 17/5: 361-373.
- Thomas, Nigel i Claire O'Kane. 1998. "The ethics of participatory research with children". *Children and Society* 12/5: 336-348.
- Thorne, Barrie. 1993. *Gender Play: Girls and Boys in School*. Milton Keynes: Open University Press.
- Qvortrup, Jens. 1987. "Introduction". *International Journal of Sociology* 17/3: 3-37.
- Williamson, Emma, Trudy Goodenough, Julie Kent i Richard Ashcroft. 2005. "Conducting research with children: The limits of confidentiality and child protection protocols". *Children and Society* 19: 397-409.
- Wyness, Michael. 2006. *Childhood and Society. An Introduction to the Sociology of Childhood*. New York: Palgrave Macmillan.

ARE STANDARDS OF ETHICS IN RESEARCH WITH CHILDREN ETHICAL?
SOME ETHICAL ISSUES IN THE RESEARCH OF FOLKLORISTIC
AND CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF CHILDHOOD

Summary

In the text the author questions the ethic of ethical standards of research with children embedded in international and local legal acts. The author primarily deals with ethical issues present before the researcher's "entrance" in the field, arising from personal and academic notions of children and childhood, the discipline and the goals of one's research, which may render the research an anxious field. In the course of this, the author proposes what is conditionally termed "reflexive no-protection" which does not represent the opposite to protection, but the exclusion of additional active protection of children during research, and which includes an active and continuous reflexivity of one's own research practices and notions of children and childhood.

Keywords: research ethics / children / images / moral rhetoric of childhood / personal oral narratives about childhood / reflexive no-protection